

se jejich náboženství stalo vládnoucím v celé říši a státem chráněným, se chovali k pohanům zcela jinak než předtím oni ke křesťanům. Jejich náboženská svoboda alespoň v základních principech byla respektována. Koneckonců i smutný případ Hypacie a Oresta v Alexandrii je toho výmluvným dokladem, neboť pohan Orestes setrval bez problémů ve vysoké státní funkci císařského místodržitele v křesťanském státě. Zůstane nehynoucí zásluhou sv. Ambrože, že prosadil svou autoritou takový status quo. Ve svých dopisech císařům Gracianovi a Theodosiovi i ve svých spisech neustále zdůrazňuje, že pohanství je nutno omezovat, ale nikdy nesmí být sáhnuto ke krvavému pronásledování vyznavačů pohanských kultů nebo nekřesťanské filozofie.

Ambrož rovněž jako první pozvedl svůj hlas proti perzekuci bludařů. Stalo se tak konkrétně r. 384, když vzdorocísař Maxim dal v Trevíru popraviti gnostického bludaře Prisciliána ze Španělska. Proti tomu se zvedla vlna odporu v řadách katolického kléru. Biskup z Toursu sv. Martin prohlásil tento akt za vraždu a dokonce odmítl podat vzdorocísaři Maximovi ruku, aby se neposkrvnil zdáním souhlasu s vraždou. Rovněž tak konstantinopolský biskup sv. Jan Chrysostomos (Zlatoústý) kategoricky prohlašuje: „Nikdy není a nesmí být dovoleno zabít bludaře. Poprava bludaře je neodpustitelný zločin.“ Podobně smýšlí i sv. Ambrož, který osobně odjíždí protestovat do Trevíru. Papež Siricius na návrh sv. Ambrože Maxima za Prisciliánovu popravu exkomunikuje. Ambrožova autorita to byla, kdo přivedl tehdejší církve k odporu vůči trestání kacířů světskou mocí, a je třeba říci, že vlivem církve toto světská moc respektovala až do vrcholného středověku, až do 13. stol. Škoda, že se v té době nevyskytl někdo s Ambrožovou autoritou a rozhledem, kdo by středověkou církev a středověký stát varoval před zcela opačným postupem. Ale to už je jiná kapitola.

POUSTEVNICTVÍ A MNIŠTSTVÍ, CÍRKEVNÍ UČITELÉ A JEJICH BOJ PROTI BLUDŮM

Není pochyb, že náboženskomravní stav křesťanství ve 4. a 5. stol. ve srovnání s předcházející epochou pronásledované církve poklesl. Hlavním důvodem bylo povrchní přijímání křtu lidmi, kteří se stávali křesťany z důvodů čistě konvenčních, nebo i přímo utilitaristických, prospěchářských, neboť císař byl křesťanem a od dob Theodosiových byla tato víra oficiálním, státním náboženstvím. Další příčinou poklesu byla skutečnost, že zmizel ideál mučednictví pro Krista, neboť křesťany nikdo nepronásledoval. Ztratila se též snaha být mravně dokonalejší než pohané, neboť pohanství postupně odumíralo a stávalo se čím dál více okrajovou záležitostí římské společnosti. Církev v této době jako by tak trochu nasákla „duchem tohoto světa“. Kdykoliv ale došlo k této situaci, vzbudil Pán vždycky proroky tak jako ve Starém zákoně, aby ukázali správnou cestu. Takovými proroky oné doby se stali poustevníci a mniši.

Za zakladatele poustevnického života se považují sv. Antonín Egyptský a sv. Pachomius. Oba tyto mužové naprosto nezávisle na sobě se odebrali do egyptské pouště, aby vedli osamělý život modlitby a rozjímání. Vnitřním impulsem byla nespokojenost s faktem, že křesťané v čím dál větším počtu vedli život, který se příliš nelišil od života pohanské společnosti. Antonín i Pachomius získali celou řadu následovníků, kteří se začali v průběhu 4. století sdružovat. Skupinky poustevníků se shromažďovaly na jednom místě, postupně vznikala pravidla společného života. Pachomius byl první, kdo už r. 320 v egyptské Tabenidě taková pravidla dal,

takže můžeme hovořit o prvních mniších a prvním klášteře jako takovém vůbec. Pachomiova řehole umožňuje nahlédnout do života a činnosti egyptských mnichů. Většina dne je vyplněna zemědělskou nebo řemeslnickou prací. Mnichové vytvářejí pracovní oddíly, každý z nich má svého vedoucího, který zase zodpovídá představenému kláštera. Mimoto však stále mnoho poustevníků žilo v egyptské poušti osaměle. Poustevnictví se udrželo přes celý středověk až do osvicenských časů. Novověký racionalismus neměl už pro tuto instituci pochopení. Dnešní představa o poustevnících a poustevnictví je naprosto mylná, což je dědicstvím osvicenské propagandy. Poustevníci jsou líčeni jako poněkud vyšinutí lidé, kteří se z nějakých důvodů rozzlobili na okolní svět, a proto odešli do samoty, mimo civilizaci, s níž nechtěli mít nic společného. Nic není nesprávnějšího než toto klíše. Mužové a ženy odcházející už v křesťanském starověku na poušť, aby vedli poustevnický život, nebyli žádnými osobami zklamanými životem, které si touto emigrací od svého okolí hojily osobní rány. Naopak, jednalo se o lidi plné vitality a silné vůle, žádné ztroskotance a desperáty. Osamělý život v poušti nebo v lese vyžaduje i dnes tvrdý zápas s těžkými podmínkami, značnou míru samostatnosti, rozhodnosti a také fyzické zručnosti. Takovou formu života by nevydržel žádný psychicky nalomený člověk, motivovaný zatrpklostí a hořkostí. Poustevníci jasně věděli, co chtějí a proč to chtějí. Šlo jim o hlubší duchovní život, jiný, než vedla společnost okolo nich. Toužili po duchovní hloubce, kterou jim mohla poskytnout pouze modlitba a s ní spojené rozjímání. Za tímto ideálem kráčeli. Není rovněž tak úplně pravda, že žili o samotě. Pověst o poustevnících jako silných duchovních osobnostech se rychle rozšířila mezi křesťanským lidem, který je začal vyhledávat a žádat je o radu jak pro duchovní život, tak i pro morální problémy. Poustevníci a mniši plnili v křesťanském starověku úlohu nejen duchovních vůdců, ale i psychologů a psychiatrů. Vděční klienti jim za jejich moudré rady nosili jídlo, neživili se tedy poustevníci jenom náhodně ulovenými rybami, kořínky nebo

medem divokých včel, jak líčí pozdější legendy. Poustevnictví a prvotní mnišství se ujalo podstatně více na řeckém Východě než na latinském Západě, což souvisí se známou skutečností, že Východ byl vždycky více mystický, poznávající Boha především citem, zatímco Západ více racionalistický, pronikající k Bohu přednostně rozumem. Z vynikajících poustevníků 4. a 5. století je třeba uvést sv. Charitona, sv. Hilariona, sv. Epifania, jenž se stal později biskupem aj. V Sýrii existovaly poustevnické kolonie tzv. stylitů, kteří trávili svůj život na sloupech. Nejznámější z nich je sv. Symeon. V prostředí poustevníků a prvotních mnichů vznikla též první asketická literatura, pěstovaná hlavně sv. Nilem z Ankyry a sv. Markem Eremitou.

Řehole sv. Pachomia neznamenal ještě v pravém slova smyslu první klášterní organizaci. Tou se stala až řehole biskupa sv. Basila Velikého z Malé Asie. Tento světec uložil mnichům společný život pod jednou střechou, pravidelnou společnou modlitbu, rozjímání, péči o chudé, jednoduchou stravu apod. Každý klášter basilánské řehole měl svou specifickou zvláštnost. Tak například jeden z nich zavedl, že mniši konali po skupinách nepřetržitě modlitby dnem i nocí, takže se mu říkalo „klášter akci-metů“ (česky nespících). Všeobecně je třeba říci, že mniši a poustevníci nebyli od biskupů rádi viděni, protože se vymykali jejich doзору, což platilo zejména o kláštorech. Tomuto prvotnímu napětí mezi institucionální a charismatickou církví, známému zejména v pozdějších epochách církevních dějin, hleděl předejít právě sv. Basil, který jako biskup sám byl příslušníkem institucionální církve, sepsáním řehole. Basil požaduje spolupráci klášterů s biskupy a vylučuje vlastní pastorační činnost řeholníků. Ti měli vést výhradně kontemplativní život uvnitř kláštera, věnovat se postu a modlitbě a nikterak nezasahovat do dění v církevních obcích. Rovněž tak jim bylo zakázáno vstupovat do vojska, zastávat veřejné úřady a jakkoliv zasahovat do světských záležitostí. Tato pravidla sv. Basila byla v podstatě přijata na koncilu v Chalcedonu r. 451, kde se též stanovilo, aby nad každým klášteřem vykonával

dozor příslušný místní biskup. Rovněž tak k založení nového kláštera bylo třeba souhlasu biskupova. Tato praxe trvá ve východní církvi dodnes. Osobní posvěcení bylo a dosud je hlavní a v podstatě jedinou náplní řeckého mnicha. To nepodléhá časovým proměnám. Proto také nedošlo v řeckém mnišství k žádnému dalšímu vývoji a k zakládání nových řeholí. Až dosud mají jak řeckokatolická, tak i pravoslavná církev jediný řád, spočívající na řeholi sv. Basila. Mnišství na latinském Západě se rozvinulo o něco později a mělo zcela jiný charakter a vývoj. O tom však až na svém místě.

Konstatovali jsme, že poustevnictví a mnišství bylo reakcí na pokles náboženskomravního stavu křesťanského obyvatelstva ve srovnání s érou pronásledování. Nelze však přitom upadnout do zevšeobecnění. Svatost existovala i v této době jako ostatně ve všech epochách církevních dějin. Naopak je nutno říci, že počet křesťanů, kteří brali evangelium vážně a vynikali příkladným životem, byl v těchto dobách vysoký. Svědčí o tom především církevní dějiny sepsané historikem Sokratem. Světci se v hojném počtu vyskytovali jak mezi klérem, tak i mezi laiky. Ustanovení koncilů a místních synod dokumentují, jak přísně dbali biskupové na kázeň mezi klérem i lidem a jak hleděli zabránit zlořádům hned v jejich začátcích. Jsou ukládány tresty kněžím a jáhnům za panovačnost a lakotu a také za to, že si pletli svou službu s institucí dřívějších pohanských zaklínačů, astrologů a kouzelníků, což byl pozůstatek pohanství. Biskupové hrozili tresty za zanedbání povinné péče o zestárlé nemohoucí rodiče a o vlastní děti, zakazovali gladiátorské zápasy, společná koupání mužů a žen, lascivní erotická divadelní představení apod. Rozsáhlá byla v té době charitativní činnost a péče o chudé, nemocné a trpící, organizovaná jednotlivými biskupy. V tomto ohledu vynikl nám všem známý sv. Mikuláš, biskup z Myry v Malé Asii. Křesťané odmítali chodit na gladiátorské zápasy a divadelní hry s erotickým podtextem, svým příkladem zapůsobili i na mnohé herce, kteří se potom obrátili, jako například Pelagia, jež byla jedním kázáním proti diva-

du tak otřesena, že se ihned nechala pokřtít a strávila zbytek života v Jeruzalémě jako kajicnice. Církevní spisovatelé té doby Minucius Felix, Arnobius, sv. Řehoř Naziánský a zejména církevní učitel sv. Jan Zlatoústý podávají mnoho cenných svědectví o obětavosti a bliženské lásce věřících. Sv. Jan Zlatoústý byl znám kromě toho jako velký bojovník za sociální spravedlnost a žádný jiný církevní spisovatel té doby nepíše tak ostře a tvrdě proti boháčům a jejich vykořisťování chudáků.

Snad ale nejširší a nejpřesvědčivější vhléd do atmosféry tehdejší doby nabízí sv. Augustin ve svých „Vyznáních“. Toto dílo není jen historií osobní konverze světce, ale zároveň i cenným dokumentem pro poznání stavu tehdejší antické společnosti ve 4. stol. v době symbiózy a ideového střetávání pohanství s křesťanstvím. Augustin je přiveden ke Kristu silou evangelní myšlenky, za níž stojí svědectví stovek a tisíců těch, kteří tímto ideálem skutečně v oné době žili. Kdyby nebylo dostatečné množství těchto křesťanských osobností, těžko by církev přežila pád Římské říše na Západě, když r. 476 ostrogótský král Odoakar sesadil posledního císaře Romula Augusta, naprosto neschopného vladaře, jenž si více než vladařských povinností hleděl své veliké záliby – pěstování slepic. Okolní barbarské národy, které ohrožovaly římské impérium, byly už křesťanské, ale v zajetí Ariova bludu. To platí o Ostrogótech, Vizigótech, Vandalech i Hunech. Kromě arianismu ohrožovali katolíky ještě manichejští a donatisté, s nimiž svedl ostré teologické půtky církevní Otec sv. Augustin. Manicheismus byl jednou z forem gnostických nauk. Jeho zakladatelem byl Peršan Mani, silně ovlivněný představou filozofa Zoroastra o dobrém a zlém božstvu, která spolu neustále zápasí. Mani považoval Ježíše Krista za jednoho z poslů dobrého božstva, tzv. Ormuzdu, popřel jeho tělesnost a prohlásil všechno pozemské za hřích, neboť bylo stvořeno zlým božstvem, tzv. Ahrimanem. Manicheismus pronikl s touto představou i do některých křesťanských obcí a Augustin kárá liknavost některých biskupů při jeho potlačování. Požaduje nekompromisní vyloučení zastánců manicheismu z církve.

Donatismus se stal vážnějším problémem. Jeho historie sahá až k milánskému ediktu r. 313. V severoafrickém Kartágu v těch letech byl konsekrován biskupem jistý Cecilián, jehož křtil a také ordinoval k jáhenské službě biskup Felix, který v době Diokleciánova pronásledování vydal státním orgánům svaté knihy a dostal přízvisko „Traditor“ (zrádce). Toho využil lektor (předčítatel Pisma sv.) kartaginské církevní obce Majorinus, jehož podpořila vlivná a zámožná vdova Lucilla. Oba se odvolali na názory sv. Cypriána, že křest udělený kacířem nebo odpadlíkem je neplatný stejně jako jáhenská ordinace. Proto prohlásili Ceciliána za neplatného biskupa a Majorinus se nechal zvolit do biskupského úřadu od svých stoupenců. Po jeho smrti ho následoval Donatus, jehož stoupenci si začali říkat „donatisté“. Vycházeli z teologicky naprosto bludného učení o neplatnosti svátostí udělených odpadlíkem nebo kacířem. Je sice faktem, že tyto názory zastával ve 3. stol. mučedník sv. Cyprián, podřídil se však nakonec papeži Štěpánovi, který je odmítl.

Donatus a jeho stoupenci se nepodřídili, naopak prohlásili celou katolickou církev za heretickou, a proto prý neplatně udílející svátosti. Jejich nenávisť je vedla až k teroristickým činům otravného kalibru. Dle svědectví církevního spisovatele Optáta z Mileva a také sv. Augustina obcházeli tito šílenci města a vesnice a s pozdravem „Bohu buď chvála!“ začali agitovat ve prospěch svého učení, že katolická církev je hříšná, kacířská a neplatně udělující svátosti. Kdo s nimi polemizoval, býval většinou sadisticky ubit nebo upálen v peci. Donatistické bandy zvané circumcelliones (kolem chodící) procházely celou severní Afrikou a terorizovaly. Optát z Mileva píše, že „lid se děsil jejich nábožného pozdravu jako řevu lva“. Není divu, že proti těmto zločinným teroristům se i jinak velmi tolerantní sv. Augustin dovolával pomoci světského ramene, když ztroskotalo jednání katolických a donatistických biskupů o dohodě, které tento církevní učitel a biskup v severoafrickém Hipponu sám inicioval. Císař Honorius zasáhl velmi tvrdě a nechal donatistické teroristy pobít me-

čem a poupalovat. Augustin v polemice proti donatistům neschvaluje takové násilí, ale podotýká, že viníky jsou donatisté samotní, neboť oni se dopouštěli teroru, oni vraždili nevinné včetně žen, dětí i starců, není tedy divu, že se katolíci dovolávali ochrany světského ramene. Augustin tehdy v dobré víře vyřkl jednu větu, která se stala osudnou zvláště ve středověku a ospravedlňovala – proti intencím samotného Augustina – užití světského násilí proti kacířům. S odvoláním na podobenství o královské svatbě, vyslovené Pánem Ježíšem u sv. Lukáše, aplikuje Kristova slova „Přinut vejít“ i na poslání státní moci, v krajním případě i násilím donutit heretiky k přijetí pravé víry. Augustin měl ovšem na mysli donatisty, kteří nebyli ničím jiným než sprostými a fanatickými vrahy. Tragickým omylem a zároveň zneužitím ovšem bylo, že z této věty si později udělala církevní i světská moc pravidlo, podle kterého potlačovala násilím každý projev kacířství, ale o tom až na svém místě.

Další herezí, která ohrožovala církev, bylo bludné učení konstantinopolského biskupa Macedonia o Duchu sv., jenž prý není pravým Bohem, pouze jakousi neosobní silou, pneumatem. Toto učení odsoudil r. 381 všeobecný církevní sněm v Konstantinopoli. Sv. Augustin musí též zápasit s mylnou naukou mnicha Pelagia, který tvrdil, že prý i přirozenými prostředky je možno dosáhnout spásy, milosti údajně není zapotřebí. Z této polemiky vznikl překrásný Augustinův traktát o milosti jako nevyhnutelném prostředku spásy.

V 5. století se zabývaly dva církevní koncily christologickou otázkou. Sněm v Efesu r. 431 byl nucen reagovat na nauku konstantinopolského biskupa Nestoria, jenž učil, že Ježíš Kristus měl pouze jednu přirozenost, a to lidskou, teprve při křtu v Jordáně se s ní spojila též přirozenost božská. Tím snižoval i důstojnost Panny Marie, což věřící lid těžce nesl. Efeský koncil proto jasně definoval, že Panna Maria je Matkou nejen Ježíše člověka, ale i Ježíše Boha, neboť božská přirozenost byla v Kristu už od početí. Věřící lid připravil biskupům shromážděným na koncilu bouřlivé ovace,

naděšený jásos provázel zejména oznámení, že Panna Maria je „Theotokos“ (Bohorodička). Krátce nato konstantinopolský opat Eutyches hlásal opačné mínění, totiž že v Ježíši Kristu byla pouze božská přirozenost, což ovšem znamenalo, že Pán Ježíš lidsky netrpěl a jeho smrt na Kalvárii byla pouze zdánlivá. Tento blud byl odsouzen na koncilu v Chalcedonu.

4. a 5. století přineslo také nebývalý rozkvět teologie a lze říci, že právě tehdy byly definovány a teologicky rozpracovány základní věroučné články. Hovořili jsme již o velkých postavách sv. Augustina a sv. Jana Zlatoústého. Na Východě působili ještě sv. Basil, sv. Řehoř Naziánský, sv. Řehoř Nyský, sv. Efrém Syrský aj. Na Západě nelze opomenout sv. Jeronýma, tlumočnicka Písma sv. do latiny té doby. Jeho překlad se nazývá Vulgáta.

Můžeme směle a bez obav říci, že církev už tenkrát měla tu podobu, jak ji známe a na jakou jsme zvyklí. Její věrouka a mravouka byla tatáž, rovněž tak její konkrétní pastorační praxe a formy. Živá byla úcta P. Marie a svatých. Maria byla již v době pronásledování uctívána jako Matka Boží a Panna, což dosvědčuje už žák sv. Jana sv. Ignác z Antiochie, svatí mučedníci byli vzýváni jako přimlůvci. Historikové dosvědčují, že tenkrát teologické otázky stály v popředí veřejného zájmu, prostý lid i na trhu nebo při práci v dílnách a obchodech diskutoval často o Nejsvětější Trojici, božském mateřství P. Marie a dalších věroučných otázkách, což dokazuje, že tehdejší lid, ač z velké části negramotný, vzdělán ve víře byl a zjevené pravdy znal. Z toho by si mohli i dnešní katolíci vzít příklad.

BYZANTSKÝ VÝCHOD, POČÁTKY SVĚTSKÉ MOCI PAPEŽŮ, ZALOŽENÍ BENEDIKTINSKÉHO ŘÁDU

Od 5. stol. se rozdíl v přístupu ke strategii dalšího rozvoje církve a jejího poslání mezi řeckým Východem a latinským Západem dále prohlubují, i když věroučně zůstávají Řím i Cařihrad v té době ještě jednotny. Nicméně byzantští (východořímsí) císařové projevují stále zřetelnější tendence cesaropapistické, tzn. snaží se o přímé zasahování do vnitrocírkevních záležitostí, do jmenování biskupů a také do věroučných otázek. To bylo příčinou vyhnání jedné z nejušlechtilejších postav křesťanského Východu – cařihradského biskupa sv. Jana Zlatoústého, jenž se pro svou statečnou obhajobu práv církve a pro kritiku sociální nespravedlnosti znelíbil císaři Arkadiovi a jeho manželce Eudoxii a byl poslán do exilu. Císařovna k postupu proti světcům použila těch biskupů, kteří byli oddáni císařskému dvoru a poslušně plnili jeho přání.

Byzantský cesaropapismus dostává definitivní podobu za vlády císaře Justiniána v 6. stol. Tento panovačný vládce, který obestřel císařský dvůr nimbem tajemnosti, což vedlo současníky k fantastickým zprávám o jeho údajných zločinech, si církev zcela podrobil, dokonce držel 8 let v zajetí i papeže Vigilia I. Přes tyto násilné akce proti církvi se Justinián neodchýlil od pravověrnosti, ano, k jeho zásluhám patří svolání všeobecného koncilu čili církevního sněmu do Cařihradu r. 553, jenž vešel do dějin katolické církve pod názvem II. cařihradský. Biskupové tam shromáždění potvrdili závěry Chalcedonského koncilu o hypostatické unii v Kristu, tzn. o jednotě jeho božské a lidské přirozenosti.